

Zakelijke dienstverlening sterk gegroeid in jaren negentig

Roeland Engelen

In de jaren negentig groeide de financiële en zakelijke dienstverlening, gemeten naar de bijdrage aan het bruto binnenlands product, uit tot de grootste bedrijfstak van de Nederlandse economie. Met name de uitzendbranche en de IT-sector hadden een groot aandeel in de enorme stijging van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. De verslechterde economische situatie in het begin van deze eeuw bracht echter ook de zakelijke dienstverlening in de problemen. Vooral de uitzendbranche liep harde klappen op. Inmiddels lijkt de zwaarste periode achter de rug. In het eerste halfjaar van 2004 zijn de ondernemers in de zakelijke dienstverlening weer positief gestemd over de verwachte omzet en opdrachten.

De zakelijke dienstverlening omvat een breed scala van bedrijfsklassen, zoals de verhuur van en handel in roerend en onroerend goed, de IT-sector, speur- en ontwikkelingswerk, juridische en economische dienstverlening, architecten- en ingenieursbureau's, reclamebureau's, uitzendbureau's en overige zakelijke dienstverlening (keuring en controle, beveiliging en opsporing, reiniging en fotografie). In deze bedrijfstak waren in 2003 1,3 miljoen mensen werkzaam, samen goed voor 1 miljoen arbeidsjaren.

Als we de zakelijke dienstverlening vergelijken met de overige bedrijfstakken in de economie, dan is een van de opvallendste dingen dat van de werkzame personen in de zakelijke dienstverlening in 2001 44 procent hoger onderwijs heeft gevolgd. Vergeleken met de industrie, waar slechts 17 procent van de werknemers hoger onderwijs heeft genoten, is dit een zeer hoog percentage. Van de totale werkzame beroepsbevolking is 28 procent hoger opgeleid.

De zakelijke dienstverlening is ook vooral het terrein van kleinere bedrijven. In 2004 valt 93 procent van de bedrijven onder het kleinbedrijf (dit zijn bedrijven met minder dan 10 werknemers). De helft van de ondernemingen in de zakelijke dienstverlening is een eenmanszaak. In de industrie bestaat de populatie voor één kwart uit bedrijven uit het midden- en grootbedrijf.

Waar de industrie van oudsher een internationaal karakter heeft, was de zakelijke dienstverlening meer plaatsgebonden. Dit heeft te maken met het feit dat productie van diensten en het gebruik ervan over het algemeen gelijktijdig plaatsvonden (bij goederen is dit uiteraard niet het geval). Door de toegenomen mogelijkheden van ICT is dit de afgelopen jaren veranderd en zijn de factoren tijd en plaats een veel minder grote rol gaan spelen. De internationale verhandelbaarheid van diensten nam daardoor sterk toe. In de periode 1995–2003 is de import en export van zakelijke diensten zelfs meer dan verdubbeld.

De voornaamste afnemers van zakelijke diensten zijn geen particulieren, maar bedrijven die een aantal ondersteunende activiteiten niet meer door eigen werknemers laten

verrichten, maar inkopen. Dit proces van outsourcing kwam in het begin van de jaren negentig echt op gang. De forse toename van de vraag naar ondersteunende activiteiten is één van de oorzaken van de opmars van de zakelijke dienstverlening.

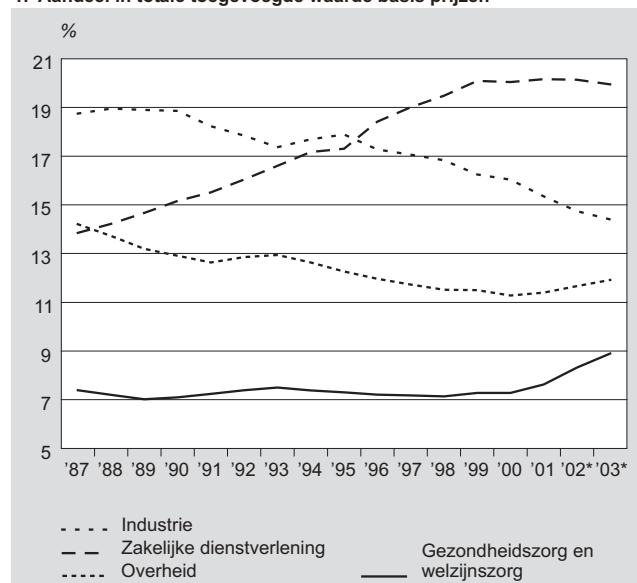
De opmars van de zakelijke dienstverlening

Sinds het midden van de jaren negentig is de zakelijke dienstverlening, gemeten naar de bijdrage aan het bruto binnenlands product, de grootste bedrijfstak in de Nederlandse economie. In de afgelopen tien jaar is het aantal bedrijven dat in de zakelijke dienstverlening actief is bijna verdubbeld. Per 1 januari 2004 is één op de vijf bedrijven actief in deze bedrijfstak.

De bijdrage van de zakelijke diensten (inclusief verhuur en handel in roerend en onroerend goed) aan het bruto binnenlands product steeg van 13,8 procent in 1987 naar 19,9 procent in 2003. Daarbij vormt de verhuur en handel in onroerend goed binnen de zakelijke dienstverlening een bijzondere categorie: dit onderdeel bestaat vooral uit woningbouwverenigingen en eigenaar-bewoners van huizen. De bedrijfsklasse was in 2003 goed voor 7,9 procent van het bruto binnenlands product. Het aandeel van de industrie, voorheen de grootste bedrijfstak, daalde tot 14,4 procent in 2003.

Ook het aantal personen dat werkzaam is in de dienstverlening steeg de afgelopen jaren flink. Het aandeel van de zakelijke dienstverlening in het totaal aantal arbeidsjaren van de economie steeg van 9,2 procent in 1987 naar 15,7 procent in 2003. Ter vergelijking: in 2003 was de industrie goed voor 14,2 procent van het aantal arbeidsjaren, terwijl in 1987 nog één op de vijf werkzame personen in de industrie actief was. Het aandeel in de werkgelegenheid

1. Aandeel in totale toegevoegde waarde basis prijzen

van de verhuur en handel in onroerend goed is slechts 0,9 procent. Van de totale uitbreiding van de werkgelegenheid in de jaren negentig met één miljoen arbeidsjaren is bijna de helft in de zakelijke dienstverlening tot stand gekomen.

De groei van de bruto toegevoegde waarde van de zakelijke dienstverlening kwam vooral tot stand in de jaren negentig. Driekwart van deze groei komt van vier bedrijfsklassen. De sterkste groeiers zijn de uitzendbranche en de computerbranche. De twee grootste bedrijfsklassen in de zakelijke dienstverlening, de verhuur en handel in onroerend goed en de juridische en economische adviesbureaus, zijn verantwoordelijk voor de overige groei.

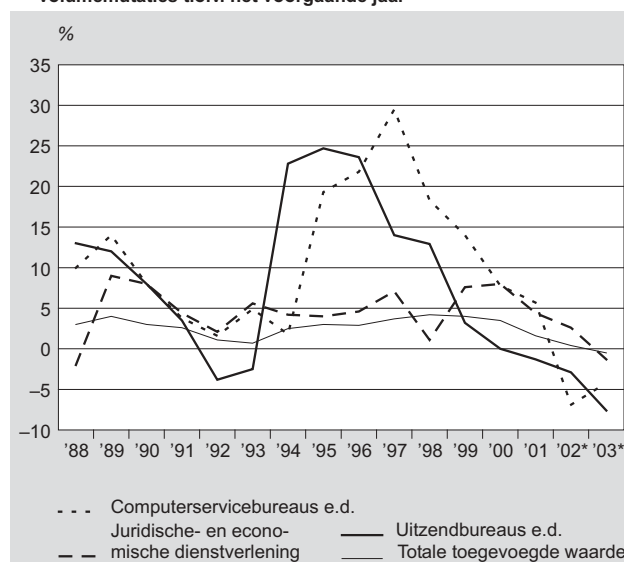
De verslechterde economische situatie bracht in het begin van deze eeuw ook de zakelijke dienstverlening in mineur. Vanaf het vierde kwartaal van 2000 is de bijdrage van de uitzendbureau's aan de economische groei negatief. Vanaf het tweede kwartaal van 2002 levert ook de overige zakelijke dienstverlening (uitgezonderd de verhuur van en handel in onroerend goed) een negatieve bijdrage aan het bruto binnenlands product.

Uitzendbranche

Vanaf 1994 nam eerst het productievolume van de uitzendbureau's spectaculair toe. In de periode 1994–1998 steeg het volume van de bruto toegevoegde waarde jaarlijks met gemiddeld 19 procent. De uitzendbranche is de meest arbeidsintensieve sector binnen de zakelijke dienstverlening en is zeer gevoelig voor zowel conjuncturele als structurele veranderingen in de arbeidsmarkt.

Begin jaren negentig was er sprake van een ruime arbeidsmarkt en groeide de uitzendbranche snel. Tussen 1994 en 1998 herstelde de groei van de werkgelegenheid. In deze jaren kozen de werkgevers voor personeel via uitzendbureau's, omdat zij daarmee werknemers op flexibele basis konden inzetten. Vanaf 1998 nam echter het aantal openstaande vacatures verder toe en het aantal geregistreerde werklozen verder af. Door de krappere arbeidsmarkt verminderde het aanbod van uitzendkrachten, omdat deze inmiddels een vaste baan konden krijgen.

2. Toegevoegde waarde basisprijzen naar bedrijfsklassen volumemutaties t.o.v. het voorgaande jaar

In een dergelijke situatie kiezen bedrijven eerder voor werknemers in vaste dienst om zich te verzekeren van voldoende personeel, waardoor ook de vraag naar arbeidskrachten, en daarmee de groei van de productie van de branche, terugliep.

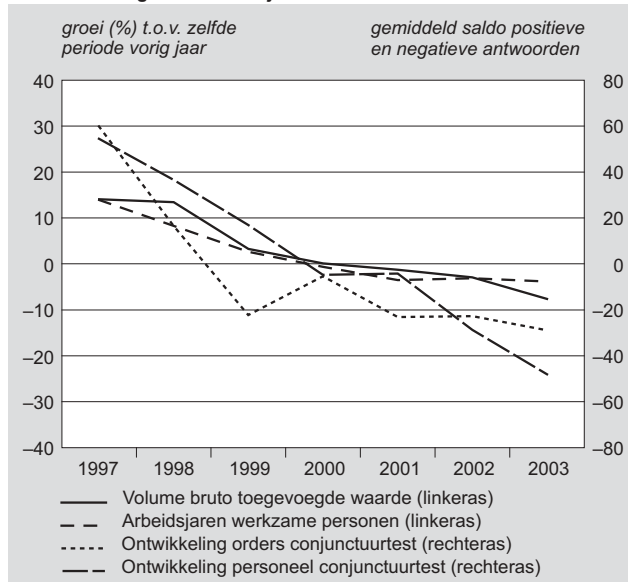
Nadat het aanbod van personeel zich in het begin van de 21e eeuw hersteld heeft, is de vraag achtergebleven. Vanaf 1999 ligt het volume van de bruto toegevoegde waarde van de uitzendbranche dan ook onder de groei van het bruto binnenlands product en geven de ondernemers aan dat de omzet terugloopt. Dit laatste blijkt uit cijfers van de conjunctuurtest van de zakelijke dienstverlening, die elk kwartaal door het CBS wordt gehouden. Vanaf het vierde kwartaal van 2000 krimpt de bruto toegevoegde waarde van de uitzendbureau's zelfs.

Vanaf 2000 melden de ondernemers in de branche te moeten snijden in het personeelsbestand, zo blijkt uit de conjunctuurtest. Het aantal banen voor werknemers in de uitzendbranche daalde van 462 duizend in 1999 naar 405 duizend in 2003, een daling van 12 procent.

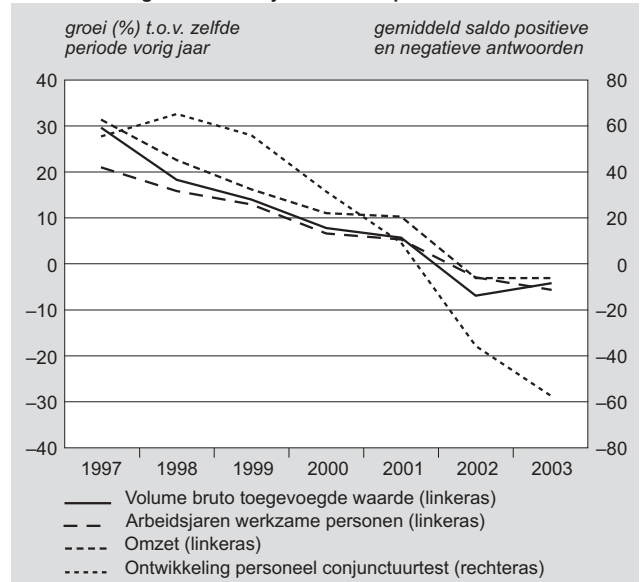
Tabel 1
Ontwikkelingen van bedrijfsklassen in de zakelijke dienstverlening

	Aandeel in toegevoegde waarde economie			Volumegroei toegevoegde waarde			Werkgelegenheidsgroei in arbeidsjaren		
	1988	1995	2003*	1988	1995	2003*	1988	1995	2003*
	%								
Verhuur van en handel in onroerend goed	7,2	7,7	7,9	1,7	2,3	0,7	0,3	3,8	1,4
Verhuur van roerende goederen	0,5	0,9	1,1	11,8	5,9	-1,9	2,0	3,3	-0,9
Computerservicebureaus e.d.	0,7	0,9	1,8	9,6	19,3	-4,2	6,5	19,0	-5,6
Speur- en ontwikkelingswerk	0,5	0,4	0,4	0,9	8,3	-1,2	0,5	3,9	-0,7
Juridische- en economische dienstv.	2,2	2,7	3,4	-1,6	4,0	-1,3	3,3	1,0	0,7
Architecten- en ingenieursbureaus	0,8	1,1	1,1	7,4	10,4	0,1	6,9	8,1	-2,5
Reclamebureaus	0,3	0,5	0,5	14,2	7,5	2,4	5,4	3,8	-5,2
Uitzendbureaus e.d.	1,1	1,7	2,2	13,0	24,7	-7,6	11,2	30,2	-3,8
Zakelijke dienstverlening n.e.g.	1,0	1,4	1,6	10,9	5,8	-1,7	7,4	0,9	-0,2

3. Ontwikkelingen in de bedrijfsklasse uitzendbureaus e.d.

4. Ontwikkelingen in de bedrijfsklasse computerservicebureau's e.d.

IT-sector

Een tweede trekker van de economische groei in de jaren negentig vormde de IT-sector. In de tweede helft van de jaren negentig nam de omzet van de IT-sector met gemiddeld 23 procent per jaar toe. Het volume van de toegevoegde waarde steeg in de periode 1995–1999 met gemiddeld 20 procent per jaar. In hetzelfde tijdvak verdubbelde het aantal werkzame personen in de computerbranche. Het aantal computerservicebureau's is zelfs meer dan verdubbeld, van zo'n 6 300 in 1995 naar ruim 14 000 in 2000.

De computerbranche kenmerkt zich door een zeer groot percentage hooggeschoolde mensen. Zeven op de tien werkzame personen had in 2002 een hoog of wetenschappelijk beroepsniveau. Het gemiddelde jaarloon in de IT-sector van 43 400 euro in 2003 behoort dan ook tot de hoogste inkomens in de zakelijke dienstverlening. Het gemiddelde jaarloon in Nederland bedroeg in hetzelfde jaar 26 700 euro.

Na de millenniumwisseling kende ook de IT-sector een dip. Vanaf het eerste kwartaal van 2002 neemt de omzet van de computerservicebureau's af. Het aantal faillissementen in de gehele zakelijke dienstverlening liep in deze periode op. In 2002 steeg het aantal faillissementen met 27 procent, in 2003 met 20 procent. Binnen de zakelijke dienstverlening gingen in de periode 2001–2003 de meeste bedrijven per jaar failliet in de IT-sector: gemiddeld achttien op de duizend.

Begin 2004 lijkt er sprake van een voorzichtig herstel. Voor het eerst in twee jaar tijd wordt door meer ondernemers een stijging dan een daling van omzet en opdrachten geconstateerd. Dit blijkt uit cijfers van de conjunctuurtest.

Juridische en economische dienstverlening

Gemeten naar de toegevoegde waarde vormen de verhuur van en handel in onroerend goed en de juridische en eco-

nomische dienstverlening de twee grootste bedrijfsklassen in de zakelijke dienstverlening.

De juridische en economische dienstverlening omvat ondermeer advocaten-, notaris-, deurwaarders-, octrooi-, accountants- en administratiekantoren. Van 1988 tot en met 2003 maakte de branche jaarlijks een gemiddelde groei door van 4,3 procent. De groei van de juridische en economische dienstverlening ligt daarmee bijna 2 procent boven de groei van het bruto binnenlands product in dezelfde periode. Ook de werkgelegenheid in de juridische en economische dienstverlening groeide sterk. In de afgelopen vijftien jaar verdubbelde het aantal arbeidsjaren bijna.

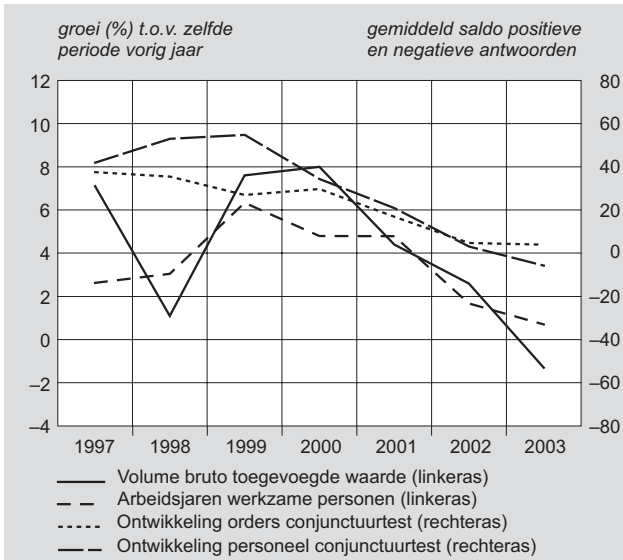
Net als in de overige takken van de zakelijke dienstverlening gaat het met de juridische en economische dienstverlening vanaf het begin van deze eeuw minder goed. Vanaf medio 2003 wordt gesneden in het personeelsbestand, zo blijkt uit cijfers van de conjunctuurtest.

Overige bedrijfsklassen

De kleinere bedrijfsklassen binnen de zakelijke dienstverlening maakten in de jaren negentig een minder spectaculaire groei door dan het uitzendwezen en de IT-sector.

Voor ingenieurs- en architectenbureau's zijn met name de investeringen van bedrijven en overheid van belang. Sinds het midden van de jaren tachtig namen de investeringen in vaste activa toe, wat deels de groei van de ingenieurs- en architectenbureau's eind jaren tachtig en begin jaren negentig verklaart. In de hoogtijdagen van de uitzendbranche en de computerservicebureau's, de tweede helft van de jaren negentig, realiseerden de ingenieurs- en architectenbureau's een gemiddelde jaarlijkse groei van 5,2 procent. De totale groei van de economie bedroeg in die periode gemiddeld 3,6 procent. Vanaf 2001 liepen de investeringen in vaste activa terug en was er bij de in-

5. Ontwikkelingen in de bedrijfsklasse juridische en economische adviesbureau's

genieurs- en architectenbureau's sprake van een krimp van de bruto toegevoegde waarde.

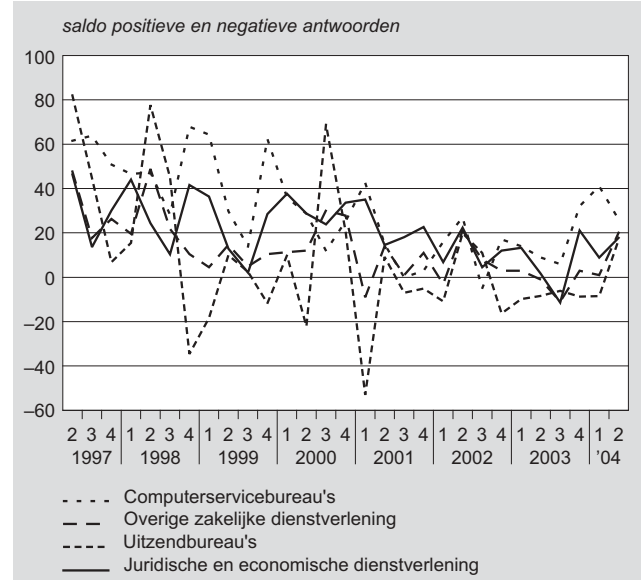
De reclamebranche, qua bijdrage aan het BBP een kleine speler in de zakelijke dienstverlening, maakte juist in de periode 1988–1996 een forse groei door. Gemiddeld steeg de bruto toegevoegde waarde jaarlijks met 9,5 procent. Het aantal werkzame personen verdubbelde in deze periode. Net als het speur- en ontwikkelingswerk en de overige zakelijke dienstverlening (ondermeer bestaande uit keuring en controle, beveiliging en opsporing, reiniging van gebouwen en transportmiddelen en fotografie) behoorden de reclamebureau's in de tweede helft van de jaren negentig tot de langzaamste groeiers binnen de zakelijke dienstverlening.

Zakelijke dienstverleners voorzien betere toekomst

De slechte economische situatie in de eerste jaren van de 21e eeuw heeft ook de toekomstverwachtingen van de ondernemers in de zakelijke dienstverlening enigszins getemperd. Het saldo van het aantal ondernemers dat een stijging van de opdrachten verwacht minus het aantal ondernemers dat een daling voorziet, ligt vanaf 2001 op een lager niveau. Dit blijkt uit cijfers van de conjunctuurtest.

Hoewel de ondernemers de omzet en opdrachten de afgelopen maanden nog zagen teruglopen, lijkt de moeilijkste periode achter de rug. In de eerste twee kwartalen van 2004 zijn de ondernemers namelijk positief gestemd over de verwachte omzet en opdrachten in de komende periode. Ook de orderontvangst wordt steeds minder negatief beoor-

6. Verwachte opdrachten voor het komende kwartaal

deeld. Een steeds groter aantal ondernemers verwacht dat het personeelsbestand niet verder terugloopt. Eén op de vijf ondernemers denkt nog wel aan een afname van het aantal werknemers. Ook zijn nog vier op de negen ondernemers negatief gestemd over het economisch klimaat.

De computerservicebureau's verwachten een stijging van omzet en orders in de periode april tot en met juni 2004. Over het vierde kwartaal van 2003 en het eerste kwartaal van 2004 rapporteerden de ondernemers ook al een toename van omzet en opdrachten. De ondernemers in de IT-sector zeggen sinds 2001 stevig in het personeel te hebben moeten snijden.

Voor het tweede kwartaal van 2004 verwacht echter nog maar één op de acht ondernemers een verdere afname van het aantal werknemers. In de zeven voorgaande kwartalen lag dit aantal tussen één op de drie en één op de vier ondernemers.

Ook in de overige zakelijke dienstverlening, dat in de conjunctuurtest ondermeer de juridische en economische adviesbureau's en de uitzendbureau's omvat, lijkt het beeld te veranderen. Sinds medio 2002 melden de ondernemers teruglopende omzet en orders. Voor het tweede kwartaal van 2004 voorzien zij echter een positieve omslag. Ook lijkt er een einde te komen aan de daling van de werkgelegenheid in de branche.

De uitzendbureau's vormen hierop een uitzondering. In de uitzendbranche verwacht nog steeds één op de vier ondernemers een verdere personeelsafname. Ook oordelen nog steeds twee van de drie ondernemers in deze branche negatief over het economisch klimaat.